PROBLEMA CONDIȚIEI UMANE ÎN FILOSOFIA POLITICĂ

Autor: Redacția Syntopic | 16 iunie 2022

Acest eseu este scris de Raul-Mihai Cozlean, care a obținut premiul III în cadrul concursului de eseuri filozofice pentru liceeni „Din lumea Sofiei”.

Filosofia politică este una dintre cele mai vaste arii de analiză pe care omul le-a explorat de-a lungul istoriei filosofiei. Acest domeniu poate fi definit ca reflecția filosofică asupra relației dintre stat și individ. În subsidiar, această arie se ocupă cu probleme de ordin abstract: natura și justificarea statului, relația dintre instituții și cetățeni, cum ar trebui gestionată puterea și așa mai departe. Scrutând puțin definiția domeniului filosofic, observăm că politica atinge tangențial problema condiției umane, problema structurii și înțelegerii unei condiții specific umane.

Una dintre teoriile politice care privesc structura pur umană și relația dintre individ și stat este teoria contractului social, una dintre cele mai cunoscute teze politice din istoria gândirii occidentale. Contractul social este un model sau o unealtă metodologică ce adresează problema genezei societății și a legitimității autorității statului. Astfel, obligațiile politice și morale ale unui individ sunt dependente de un contract sau de o înțelegere colectivă de a forma o organizare socială superioară (statul) care să confere fiecărui individ în parte o îmbunătățire a condițiilor de trai. Rădăcinile acestei teorii se găsesc în Antichitate și Renaștere, teoria contractului social, în forma sa coerentă și consistentă, fiind unanim asociată cu personalități precum Thomas Hobbes, John Locke și Jean-Jacques Rousseau.

Thomas Hobbes este considerat de mulți gânditori drept exponentul central care a dezvoltat această teorie complexă. Acest eseu dorește a analiza teoria contractualistă a lui Thomas Hobbes, având ca scop totodată, nuanțarea unui soi de dependență conceptuală a politicii de inerența umană, de condiția intrinsecă a individului atât de discutată în istoria gândirii.

Teoria politică a lui Thomas Hobbes este expusă în magistrala sa lucrare „Leviatanul” publicată în 1651 și este compusă din două elemente: o teorie a naturii umane și a motivației umane și o teorie a contractului social fundamentată pe o anumită Stare Naturală. Prima teorie va sta la baza întregului său discurs, concepția sa referitoare la condiția umană fiind cu totul captivantă. Hobbes s-a aliniat Revoluției Științifice (sec. XV- XVII) și curentului fizicalist, perioadă caracterizată de serie de descoperiri științifice revoluționare în toată puterea cuvântului. Filosoful englez era de părere că totul în univers este fizic și, prin urmare, omul este în întregime fizic, o mașinărie (,,Universul – adică masa tuturor lucrurilor care există – este corporal, adică trupesc.”). Tot ce este produs în univers poate fi înțeles prin procese și fenomene mecanice, mecanismul uman putând fi explicat prin prisma acestui amplu concept: macro-comportamentul omului – comportamentul vizibil și observabil – este efectul unor micro-comportamente – un soi de dorințe care stau la baza acțiunilor pe care omul le înfăptuiește. Thomas Hobbes crede că omul este o ființă eminamente egoistă și individualistă fiind preocupat doar de sine. Mai mult de atât, gânditorul consideră că oamenii sunt raționali, asta însemnând că au capacitatea de a-și urmări scopurile în cel mai eficace mod cu putință. Rațiunea devine un instrument care maximizează rezultatul în loc să-l evalueze.

Plecând de la aceste premise, marele filosof ne invită să ne imaginăm o ,,stare naturală”, un stadiu înainte de înființarea societății, respectiv a guvernământului. Hobbes scrie:

„Fiindcă starea (naturală) a omului este o stare de război a fiecărui om contra fiecărui om, în care fiecare este condus de rațiunea proprie și nu există nimic de care să nu se folosească din ce-i este de ajutor pentru conservarea vieții sale contra inamicilor, urmează că într-o asemenea stare fiecare om are drept la orice, chiar și la viața celuilalt.”

În această stare naturală, pur ipotetică pentru gânditor, individul este exclusiv egoist și interesat doar de binele propriu, starea naturală fiind o stare de război al tuturor împotriva tuturor („bellum omnium contra omnes”). Astfel, pericolul de a fi ucis și jefuit este evident, singura lege a conservării fiind cea a forței brute. Pentru a ieși din această stare inimaginabil de brutală, Hobbes propune un plan bazat pe trei legi fundamentale.

În primul rând, omul trebuie să conștientizeze că pacea reprezintă cel mai eficace mod de conservare. Ca ființe raționale trebuie să înțelegem că cea mai bună metodă de supraviețuire este păstrarea păcii.

În al doilea rând, Hobbes sugerează faptul că indivizii trebuie să renunțe mutual la gândurile ostile. Prin această lege, Hobbes conturează ideea de diminuare a acțiunilor pornite dintr-o latură egoistă imanentă. Renunțarea la gândurile ostile în vederea formării unui cadru pașnic în care omul poate evolua constituie contractul social, o înțelegere între persoanele comunității pentru a ieși dintr-o stare naturală.

A treia lege se referă la respectarea înțelegerii pe care indivizii au încheiat-o. Mecanismul care garantează promisiunea pe care oamenii s-au angajat să o țină este întemeierea unui corp guvernamental. Corpul guvernamental are caracter coercitiv, prin puterea sa politică și autoritară putând să pedepsească cetățenii care nu respectă înțelegerea încheiată.

Hobbes mai specifică faptul că pentru a putea menține pacea cât mai eficient posibil, puterea suveranului este impenetrabilă, o revoluție împotriva acestuia fiind întotdeauna nejustificată. Filosoful englez susține că, odată cu înfăptuirea societății, cooperarea între indivizi va fi inevitabilă.

Teoria contractualistă a lui Thomas Hobbes este remarcabilă prin faptul că marele gânditor și-a dat seama de o caracteristică definitorie a tuturor membrilor unei comunități, iubirea de sine. După cum am spus anterior, relația dintre individ și stat este fundamentală filosofiei politice. Înțelegerea structurii omului din punct de vedere etic și moral poate determina găsirea unei soluții în vederea unei mai bune organizări a ,,cetății".

Totuși, o teorie care reușește să clatine ideologia construită de Hobbes este cea a lui John Locke expusă în lucrarea ,,Al doilea tratat despre cârmuire" publicată în 1689. Locke îl contrazice pe Hobbes, explicând că starea naturală este o stare fără autoritate civilă și guvernamentală care să pedepsească infractorii, dar nu este o stare lipsită de moralitate. Însă, deşi aceasta este o stare de libertate, nu este totuşi o stare de permisivitate completă, căci, chiar dacă în această stare omul are o libertate fără margini de a dispune de persoana sau proprietatea (*possessions*) sa, el nu are totuşi libertatea de a se distruge pe sine sau orice altă vietate aflată în posesia sa, decât dacă un scop mai înalt decât simpla sa conservare o cere. Este o stare pre-politică, nu și una pre-morală.

În opinia lui John Locke, starea naturală nu este o stare de război. Starea de pace se schimbă atunci când un individ declară război împotriva altuia printr-un furt (,,Starea de război este o stare de duşmănie şi de distrugere. Şi dacă cineva manifestă prin vorbă sau faptă, nu într-un mod pasionat şi nechibzuit, ci în urma unui calcul chibzuit, o intenţie la adresa vieţii altui om, atunci el se pune într-o stare de război cu cel împotriva căruia a manifestat o asemenea intenţie.") sau prin încercarea de a-l face sclavul său (,,cel care încearcă a lua alt om în puterea sa absolută se pune el însuşi într-o stare de război cu cel atacat, acest act reprezentând declaraţia unei intenţii la adresa vieţii acestuia").

Ceea ce îi diferențiază pe cei doi gânditori în termeni de contract social este atât viziunea asupra naturii umane, cât și viziunea asupra moralității înseși. Filosofii au avut viziuni diferite asupra structurii individului. Pentru a putea înțelege comunitatea, un tot unitar, trebuie analizate în detaliu fragmentele care alcătuiesc întregul, părțile

integrante în acest caz fiind oamenii. Deciziile pe care omul le ia, dezideratele acestuia, interacțiunile cu ceilalți cetățeni determină un anumit contur specific ființei umane. Anton Dumitriu menționează în ,,Aletheia" că „Scolasticii, pe care i-a preocupat problema, ajunseseră la concluzia că omul cuprinde în totalitatea ei esența umană – *humanitas* –, sau ceea ce ei numeau un universal, indivizii fiind derivați din *humanitas* prin individuație. Omul era purtătorul acestei *humanitas*, care-l articula cu ceea ce există «întotdeauna și pretutindeni» – *semper et ubique*, aceea ce la Aristotel caracteriza universalul." Analiza acestui ,,humanitas" este importantă în studiul politicii deoarece relevă structura indivizilor, a ,,pieselor" comunității.

Întrebarea este următoarea: persoanele din comunitate urmăresc un bine individual sau comun? Hobbes era de părere că prin renunțarea mutuală la gândurile egoiste, comunitatea se va dezvolta. Aristotel scria faptul că ,,toţi oamenii fac toate lucrurile în căutarea a ceea ce li se pare a fi un bine", dar cum știu eu că binele pentru persoana de lângă mine nu înseamnă rău pentru propria-mi ființă? Cum știu eu că, dacă am renunțat la gândurile ostile față de vecinul meu, și el, la rândul lui, va renunța la gândurile ostile față de mine?

Răspunsul poate fi conferit de o teorie a jocurilor propusă în secolul al XIX-lea numită dilema prizonierilor. Situația creată în dilema prizonierilor este de fapt o tactică pe care anchetatorii și forțele de poliție o aplică pentru a obține informații de la infractori. Să presupunem că doi infractori au fost prinși și urmează să fie interogați. Cei doi sunt interogați separat, astfel încât infractorii să nu poată comunica între ei. Fiind nevoie de ambele mărturii, celor doi răufăcători li se fac mai multe propuneri. Dacă unul dintre ei dezvăluie informații despre infracțiunea înfăptuită și altul nu cooperează, primul va fi condamnat la un an în pușcărie și al doilea va primi o pedeapsă de zece ani. Dacă amândoi mărturisesc, fiecare va primi o pedeapsă de cinci ani. Dacă niciunul nu mărturisește, fiecare va primi o pedeapsă de doi ani. În mod clar, situația ideală pentru cei doi nelegiuți ar fi ca aceștia să nu coopereze cu investigatorii, însă cei doi sunt plasați în camere separate. Fiecare trebuie să ia decizia singur, fără să existe comunicare între cei doi. În acest caz, ajungem la concluzia că este în interesul infractorului să mărturisească, neștiind ce va face celălalt infractor. Exemplul ne arată însă că deciziile raționale individuale pot aduce rezultate colective neoptime. Să presupunem că doi indivizi se află în fața unei resurse naturale esențiale supraviețuirii pentru amândoi. Chiar dacă cei doi discută posibilitatea de a împărți resursa, nici unul nu știe ce se petrece în mintea celuilalt. Indivizii nu pot să citească gândurile și intențiile celorlalți. N-am de unde să știu dacă vecinul meu a renunțat sau nu la gândurile ostile față de mine cu adevărat.

Fiecare om acționează pe baza unor gânduri, unor dorințe care aduc o anumită stare de bine, de confort individului. Uitându-ne peste exemplul sugerat, dacă indivizii societății ar alege în vederea formării unui bine individual, comunitatea ar degenera într-o

adevărată anarhie. Luarea deciziilor care privesc binele societății reprezintă un act de siguranță. Comunitarismul salvgardează într-o oarecare măsură indivizii din ghearele egoismului, însă trebuie să existe o limită în deciziile care privesc binele comunității.

În societatea lui Platon, așa cum reiese din faimoasa lui lucrare ,,Republica", bărbații și femeile trăiesc într-un mediu total comunal. Membrii comunității recunosc faptul că identitatea lor personală este împletită cu cea a celorlalți membri ai comunității, iar dorința pentru putere sau posesiuni nu are sens. Conform filosofului există trei clase de indivizi în societate: clasa meșteșugarilor, cea a gardienilor și cea a conducătorilor. Fiecare individ trebuie să-și accepte condiția, din nou, dorința pentru putere și posesiuni neavând sens.

În opinia mea, prin această teorie, Platon neagă din capul locului ideea că omul este o ființă cu un statut mobil, activ. Poziția sa în orice tip de ierarhie poate urca sau poate coborî, drumul individului prin viață nefiind unul constant și prestabilit. Datorită dorințelor și nevoilor lor, cetățenii cunosc mai multe tipuri de paroxism: declinul și evoluția, prosperitatea.

Pentru a putea structura un mediu social propice dezvoltării și prosper din toate punctele de vedere, individul trebuie să ia în considerare noțiunea de condiție umană. Conducătorii trebuie să scruteze adevăratele doleanțe ale persoanelor care alcătuiesc comunitatea. Prin exemplele sugerate anterior am dorit să scot la iveală faptul că individualismul și comunitarismul ar trebui să plece dintr-un punct comun și să se întâlnească într-un punct comun, structura inerentă omului. Politica are rolul de a asculta, observa, identifica dorințele, aspirațiile și nevoile părții integrante a societății – omul.

Imagine: Giorgio de Chirico – „Two Heads" (1918); Sursa: WikiArt